

גיליון מספר 45 – מאי-יוני 2018

טיפים שימושיים לכתיבה - משולחנו של צוות העברית באכסניית הלשון במכללה¹

התאהבתי בה..... בלשון העברית.

מחלק לחלק 'מתמלאת' המשמעות... מעט על מלאכת 'פירוק' מילים בספרות לילדים

'פירוק מילים', בהקשר זה, הוא תופעה בלשון שבה מחלקים מילה להברות או לחלקים גדולים מהן.

השימוש ב'פירוק מילים' מפתח את המודעות לעושר לשוני, את המודעות לצלילים ולחריזה (עיצורים ותנועות ובשפת המקצוע את המודעות בפונולוגיה), את המודעות למבנה הפנימי של המילה (מורפולוגיה) ולדרך הכתיבה, לריבוי משמעים ולעיתים הוא מלמד אף על מקור המילה (האטימולוגיה, בעברית גִּזְרוֹן, גִּזְרוֹן; ² כל אלה מביאים לפיתוח החשיבה בלשון ועל הלשון (מטה-לשון). תופעת ה'פירוק' משמשת גם ליצירת הומור בטקסט.

אפשר לחלק (לפרק) את המילה להברות (חלוקה מקובלת ורווחת בפי הדובר) [גִּלְד - < גִּלְד, מְחַפֵּר - < מְחַפֵּר], לחלקים הגדולים מהברות (המילה גִּלְדִים - < גִּלְד, יָם) ולחלקים הקטנים מהברות, קרי לצלילים [עיצורים ותנועות, גִּלְד - < י ל ד].

בספרות לילדים מוצאים פירוק של מילים ללא שינוי בעיצורים וגם פירוק מילים בשינוי עיצורים, שאינם יוצרים (על פי רוב) שינויים בהגייה (שינויים פונטיים), אלא – שינויים בכתיבה (שינויים אורתוגראפיים); והכול תלוי במטרה.

פירוק מילים ללא שינוי בעיצורים

דוגמות מעט משוררים

שלונסקי מפרק את המילה (ברבור) להברות; צורת הפירוק 'בר-בור' וכמוה גם המילה, ללא הפירוק, מזכירות את הצורה 'ברבור' המתאימה להקשר; האחרונה מופיעה במילונים החדשים. במילון עולמי לעברית מדוברת מאת דן בן-אמוץ ונתיבה בן-יהודה, 1972, מוצאים מילה זו ועליה נאמר, כי נרשמה בסיני ומופיעה בספרו של טבת "חשופים בצריח", עמ' 91.	בְּ-בוּר - (ברבור) בָּךְ תִּקְפָּה מְחַלֵּת דְּבַרְתִּי / מְשֻׁכֵי וְעַד בְּ-בוּר. // (שלונסקי, מיקי מהו, עמ' 176).
זרחי חורגת מפירוק מילה ומפרקת את הצירוף 'עצוב לי' כאילו היה צורה אחת; באמצעות הפירוק היא יוצרת שני שמות (אחד בכתיב שאינו תקני 'עצ') וביניהם וי"ו החיבור. השמות שמתקבלים לאחר	עַצ וּ בְּלִי - (עצוב לי) וְכִבֵּר אֲנִי רוּאָה אוֹתָם / יוֹשְׁבִים מוּלִי - / שְׁנֵי הַדּוּבִים - עַצ וּ בְּלִי. // ...סִתְּלָקוּ מִפֶּה מְיָד, / עֲצוּ!

¹ ד"ר עדית שר מרכזת האכסניה
² גיליון מספר 40 עוסק באטימולוגיה.

הפירוק שקולים במשקלים המצויים בשפה, ואף ניתן למצוא אותם במילון, אך לא בתפקיד שהם משמשים את המשוררת.	בְּלִי! // (זרחי, הנמר שמתחת למיטה, שני הדובים עצו – בלי, עמ' 18).
לפנינו פירוק להברות 'ליצירת' מילים מאוצר המילים של העברית.	קֶל-מֶר - (קלמר) וְאֶמֶר הַקְלֶמֶר: בְּלִי קֶל - אֲנִי מֶר / (בן-דור, שירים שובבים, בלי ועם, עמ' 18).
לפנינו פירוק מילה לחלקים הגדולים מהברה ולהברה 'ליצירת' מילים מוכרות מאוצר המילים.	הַנְחֵ-לִי-אֵלַי - (הנחליאלי) אֶמֶר הַנְחֵלִיאֵלִי: בְּלִי 'הַנְחֵ לִי' אֲנִי אֵלַי. / (בן-דור, שירים שובבים, עם ובלי, עמ' 4).

דוגמה מילדים

ילדים מפעילים אסטרטגיות שונות כדי לפרש ולהבין מילים ומבעים; אחת מהן היא היכולת לפרק מילים.

הפירוק מלמד כי המילה 'בולגריה' אינה מצויה באוצר המילים של הילד ובידע עולמו; ראשיתה 'בול' מוכרת לילד, וידע העולם מסייע לו להניח שה'בול' הוא ממדינת 'גריה'.	בול-גריה - זה בול מארץ גריה (בולגריה) (רבקאי, 1938, עמ' 83, גיל 7; 3).
---	--

פירוק מילים בשינוי עיצורים שאינם יוצרים (על פי רוב) שינויים בהגייה (שינויים פונטיים) אלא – שינויים בכתיבה (שינויים אורתוגרפיים)

דוגמות מעט משוררים

שלונסקי אהב להשתעשע בלשון; באמצעות שינוי הכתיב בהברה הראשונה שבמילה 'קנורו' קנ- < פן הוא יוצר משמעות נוספת. מבחינה פונטית אין שומעים הבדל. אולם הצמידות לחידוש 'לא-גורו' והמשכו של המבע "זוג נחמד, והבדל/ פהבדל בין פן ללא" מבהירים את כפל המשמעות ויוצרים הומור ושעשוע.	פן-גורו - (קנורו) מְעֵשֶׂה בְּשֵׁנֵי גורו: / פן-גורו/ ולא-גורו; / זוג נחמד, והבדל/ פהבדל בין פן ללא. // (שלונסקי, אני וטלי, עמ' 48).
שלונסקי מסביר, למעשה, את המקור (האטימולוגיה העממית-הגיזרון) של המילה הלועזית 'פליקן' באמצעות העברית; הוא מפרק את המילה בשני אופנים שונים בכתיבה השונה מן המקור פֶּלִי-פָּאן, פֶּה לִי פָּאן ללא שינוי בהגייה. הוא פונה להגיונו של הילד, ובכך משכיל לפתח את החשיבה הבלשנית של הילד ולהעלות חיוך בפניו של הקורא-המאזין.	פֶּלִי-פָּאן, פֶּה לִי פָּאן - (פליקן) או הֶנָּה - אומרת טלי /- מהלך עוף פֶּלִי פָּאן! /- ומיד ברור הֶנָּה לִי, לְמָה שָׁמוּ הוּא: פֶּלִיקָן. // פֶּה לִי פָּאן, - אומר הוא לנו, /- פֶּה עִם שֶׁק לִי... - ואולי משום כך קרא קראנו/ שם שני לו: הֶשֶׁקְנָאִי. // (שלונסקי, אני וטלי, עמ' 52).
שלונסקי מודע לעובדה, כי אצל רבים מדוברי העברית אין עוד הבחנה בהגיית העיצורים אֶל"ף ועי"ן. פירוק המילה להברות, שינוי כתיבו של העיצור כ- < ך הסוגר את ההברה (לעומת עַצ אצל זרחי) יוצרים כפל משמעות; כפל במשמעות מוצאים גם בשימוש הכפול בהברה האחרונה של המילה (בר). אלה משרתים אותו ביצירת השעשוע.	בֶּר-אֶךְ-בֶּר - (עכבר) 'מֶר עֶכְבֶּר הַעֶכְבְּרוֹשִׁי? // גְּבֵרַת מִיקָה, גְּשִׁי נָא, גוֹשִׁי, / שְׁמַעִי, מָה הוּא שֵׁם מִצְרִיד / בְּשִׁפְתוֹ הַעֶכְבְּרִית. // 'בֶּר אֶךְ בֶּר אֶמְבֶּר אֶמְבֵּרַת! // (פלומר: מֶה שְׁלוֹמֶךְ, הַגְּבֵרַת?) (מיקי מהו, עמ' 92).

דוגמות מילדים

גם בקרב ילדים מוצאים פירוק מילים בשינוי עיצורים; בדרך כלל זוהי תוצאה של הבנה שונה (שגויה) של המבע
 תוך הישענות על מילים מאוצר המילים של הילד. **דרך הפירוק מלמדת על הגיונו של הילד.**

<p>הזהות בהגיית העיצורים (אל"ף ה"א) במילה מן הלעז (הליקופטר) מביאה את הילד לפרק אותה לשני חלקים שהראשון שבהם מתפרש אצל הילדים כשם פרטי; חברו 'מפתח' את התבנית ויוצר חידוש באותו האופן.</p>	<p>אלי-קופטר - (הליקופטר) אלי: ילדים, ראיתי אלי-קופטר! רני: וְאֵנִי ראיתי רני-קופטר! (רות ושניר, 1987, עמ' 28, גיל 2-3).</p>
<p>מילות יחס נטויות הן רכישה מאוחרת בקרב ילדים ועל כן 'עליכם' (הנשמעת במקרים רבים כ-עֲלֵכֶם) מפורשת על ידי הילד הצעיר כיעל לחס', מילת יחס פרודה ('עלי') + שם עצם ('לכם'), שתי המילים הללו מוכרות לילד, והוא מעגן אותן בסיטואציה מתאימה.</p>	<p>שְׁלוֹם עַל-לָחֶם - (שלום עליכם) - נכון כְּשֵׁאוֹטוֹ הֶלְחֵם בָּא, אֲנַחְנוּ אוֹמְרִים שְׁלוֹם עַל-לָחֶם: (רות ושניר, 1987, עמ' 34, גיל 3-4).</p>
	<p>כְּמוֹ אֵת - (כמוך) גִּנְנַת: יְלָדִים תִּגִּידוּ לִי-מוֹ-נְדָה! אָרֶז: אֲנַחְנוּ לֹא יְכוּלִים לְהַגִּיד כְּמוֹ אֵת, יֵשׁ לָנוּ פֶה קָטָן (רות ושניר, 1987, עמ' 18, גיל 2-3).</p>
	<p>לֵיד לִי - (לידי) אָפָא! תֵּשֵׁב לֵיד לִי (רות ושניר, 1987, עמ' 29, גיל 2-3).</p>

כידוע, העברית אינה מאפשרת שימוש בכינוי גוף ובמילת יחס ללא שילוב ביניהם.

ולסיום שנת הלימודים מכתם קצר מאת חנניה ריכמן³

ראייה נצחת

"כיצד עמדת במבחן?"

- "כפתור ופרח! מצין!"

עולה אני בתורתך

אף על מורי ומורתך!"

- "מה מפטפט אתה, יצחק?"

- "הרי לך סמן מבקק:

אני עליתי לששית -

והם נותרו בחמישית!"

³ צרור הומור לצעיר-הדור, 1969, עמ' 78.